

Β' ΗΜΕΡΙΔΑ ΨΑΛΤΙΚΗΣ' «Συμμετοχή στην ψαλτή λατρεία»

ΘΕΜΑ: «ΒΡΑΔΙΕΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΕΒΔΟΜΑΔΑ»

-Χρήστος Κουρούπης-

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για να έρθω να μιλήσω σήμερα εδώ, χρειάστηκε να ξεκινήσω ένα δικό μου οδοιπορικό, να περιδιαβώ τους ύμνους της Μεγάλης Εβδομάδας. Ξεκινώντας λοιπόν από την Κυριακή των Βαΐων εσπέρας, από τον Όρθρο της Μεγάλης Δευτέρας και την Ακολουθία του Νυμφίου, στάθηκα φυσικά στα τροπάρια του Νυμφίου. «*ΐδού ό Νυμφίος έρχεται...*» και «*Τόν Νυμφώνα σου βλέπω...*»! Και, καθώς τα διαβάζω, μου έρχονται στο νου φράσεις του Νικηφόρου Βρεττάκου από το έργο του «Ακατοίκητη χώρα», που διάβασα μόλις πριν λίγο καιρό:

*«Ευαγγελίζομαι την Ακατοίκητη Χώρα!» «Δεν είναι όνειρο η Αγάπη.
Είναι όπως ο ήλιος και το χώμα. Εκεί ο πλούτος και η ομορφιά»*

Ο Θεός έγινε άνθρωπος για να ευαγγελίσει στους ανθρώπους την μέχρι τότε ακατοίκητη χώρα. Να ευαγγελίσει την αγάπη, που είναι φως και ταπεινοσύνη, που είναι ο πολύτιμος θησαυρός και το κάλλος που δίνει νόημα στη ζωή. Και η Μεγάλη Εβδομάδα είναι ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο ο Θεός μας τραβά προς αυτήν την πρώην ακατοίκητη χώρα, την Αγάπη, και μας ζητά να την κάνουμε σπίτι μας. Την ευαγγελίζεται ο Ίδιος και αποδεικνύει το νόημά της παθαίνοντας για εμάς ... από εμάς. Ανεβαίνοντας στο Σταυρό και κατεβαίνοντας στον Άδη. Και μας έδειξε ότι αυτή η χώρα, αυτός ο κόσμος μπορεί να κατοικηθεί από εμάς. Αρκεί να Τον γνωρίσουμε. Αρκεί να γίνουμε μέλη Του, μέλη της Εκκλησίας. Προϋπόθεση μία: η αγρύπνια. Δηλαδή η δίψα να Τον συναντήσουμε κρατώντας τα κεριά της ψυχής μας αναμμένα, όπως οι συνετές παρθένες στην παραβολή του Ευαγγελίου. Όχι ραθυμία λοιπόν, αλλά αγρυπνία. Για να μη μείνουμε έξω του Νυμφώνος. Και αυτό το μήνυμα το δίνουν με τον τελειότερο και περιεκτικότερο τρόπο τα τροπάρια του Νυμφίου.

Και πάλι όμως θα ήθελα να ανατρέξω στον Νικηφόρο Βρεττάκο, στην «Ωδή στον άνθρωπο»:

«Κύριός μου [...]: Αυτός που χτίζει. Αυτός που οργώνει. Αυτός που τείνει να συσκοτίσει τους πλανήτες και δικούς του να εντοιχίσει αστέρες και να βάλει χρώματα της προτίμησής του στις αυλαίες που ανοίγουνε και κλείνουν το αβυσσαλέο πανόραμα της μέρας. Που ημερώνει τα σκοτεινά συμπλέγματα της φύσης, τους ατίθασους καιρούς που πελαγοδρομούν στην άβυσσο και ξεριζώνουν των ορέων τις πέτρες σαν φτερά πουλιών! Αυτός που κατεβαίνοντας, ανοίγει δρόμους μες στις γης τα έγκατα κι ανεβάζει το κάρβουνο στους ώμους του»!

Ναι, μόνο έτσι χτίζεται και ανακαινίζεται ο κόσμος. Αν δεν συσκοτιστούν τα δικά μας φώτα, τα μακρινά από το Θεό και την αγάπη, αν δεν φύγει το μαύρο της αμαρτίας και το μεθυσμένο της επιστήμης, της δόξας, της ηδονής, για να αντικατασταθεί από το λευκό του φωτός, δεν θα τύχουμε της σκέπης του Νυμφώνος. Μόνο αν πιστέψουμε σ' Εκείνον ο οποίος έπαθε, «*κατήλθε έν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς και συνέτριψε μοχλούς αἰώνιους*», μόνο αν πιστέψουμε σ' Εκείνον που ανέβασε

το κάρβουνο της αμαρτίας στους ώμους Του και το πήρε μαζί Του στο Σταυρό, σ' Εκείνον που πέρασε τα «Πάθη τα σεπτά» μόνο για εμάς, μόνο τότε αλλάζει η ζωή μας. Αλλά πρέπει να γρηγορούμε γιατί «Ίδού ὁ Νυμφίος. ΕΡΧΕΤΑΙ!»

Β. ΥΜΝΟΙ – ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ

Προχωρώντας λοιπόν... Ο εόρτιος κύκλος της Μ. Εβδομάδας κατέχει εξέχουσα θέση στο εορτολόγιο της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. Οι ιεροί υμνογράφοι της Ορθοδόξου Εκκλησίας διέθεσαν ὄλο το ποιητικό τους ἄλάντο, ἄλλά και ὄλη την ευσέβεια της ψυχῆς τους, για να περιγράψουν, να εξυμνήσουν και να διηγηθῶν τα εορταζόμενα γεγονότα. Οι ὕμνοι τους γεννῶν κατάνυξη και ευλάβεια στις ψυχές μας και μας βοηθῶν να εννοήσουμε και να ζήσουμε κυριολεκτικά το Πάθος και την Ανάσταση του Κυρίου, να συμπορευθῶμε, να συ-σταυρωθῶμε και να συν-αναστηθῶμε μαζί Του.

Εἶδη ὕμνων:

Από τους ὕμνους της Μ. Εβδομάδος διακρίνονται οι Κανόνες και τα Κοντάκια. Οι Κανόνες και τα Κοντάκια ὄλων των ημερῶν της Μ. Εβδομάδος εἶναι πιθανότατα ποῖημα του Ρωμανού του Μελωδῶ (6ος αι.). Πλήθος ἰδιομέλων, τα ὁποῖα ψάλλονται στους Εσπερινούς και στους Ὅρθρους συμπληρῶνουν την ὑμνολογία της Μ. Εβδομάδος. Πολλά ἐξ αυτῶν εἶναι ποιήματα των Κοσμά του Ιεροσολυμίτου και Ιωάννου του Δαμασκηνοῦ, μερικά ἄλλων ποιητῶν και πολλά εἶναι ἀγνώστων ποιητῶν. Αρχαιότατη εἶναι μακρά σειρά ἰδιόμελων καταταγμένων σε 15 ἀντίφωνα, που ψάλλονται στον Ὅρθρο της Μ. Παρασκευῆς. Μερικά ἐξ αυτῶν επαναλαμβάνονται και στις Ὁρες της ἰδίας ἡμέρας. Αυτά φέρονται σαν ποῖημα του ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἢ του ἁγίου Σωφρονίου Ιεροσολύμων. Ἰδιαίτερος κατανυκτικά και ἀγαπητά σε ὄλους εἶναι τα Εγκώμια του Μ. Σαββάτου, με τα ὁποῖα κατὰ τρόπο διδακτικό και συγκινητικό περιγράφεται, ὑμνείται και ἐρμηνεύεται ο θάνατος, ἡ ταφή και ἡ «εἰς Ἄδου κάθοδος» του Κυρίου.

Ο Επιτάφιος Θρήνος, γνωστός και ως τα Εγκώμια ἢ Μεγαλυνάρια του Ὅρθρου του Μεγάλου Σαββάτου, ἀποτελεῖται ἀπό μία μακρά σειρά προσόμοιων τροπαρίων σε τρεις στάσεις, τα ὁποῖα συμπάλλονταν αρχικά με τους στίχους του Ἀμώμου. Ο ἐν λόγω ψαλμός (ΡΙΗ') ὀνομάζεται και Ἄμωμος ἀπό τον πρώτο στίχο του («Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῶ»). Ἀποτελεῖ το ιζ' κάθισμα του Ψαλτηρίου, το ὁποῖο στιχολογείται, σύμφωνα με τη μοναστική βυζαντινή λειτουργική παράδοση, κατὰ τον Ὅρθρο του Σαββάτου. Ἀδύνατη κατέστη ἡ ταύτιση του ποιητῆ του Επιταφίου Θρήνου με κάποιον ἀπό τους γνωστούς ὑμνογράφους της εποχῆς. Οι συνθέσεις των ὑμνογράφων που γνωρίζουμε διαφέρουν ἔντονα ἀπό το ὕφος, τη γλῶσσα και την αἰσθητική του Επιταφίου, που εἶναι ἕνας ὕμνος που χαρακτηρίζεται για την πρωτοτυπία του ἄλλά και για τη δυνατότητα του να ἔλθει σε ἄμεση ἐπικοινωνία με τον πιστό.

Αναλυτικότερα οι ποιητές της Μεγάλης Εβδομάδος και τα ὑμνογραφήματα τους εἶναι:

1. ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ

- 1.1. Τριῶδιο του Αποδείπνου της Κυριακῆς των Βαΐων
- 1.2. Τριῶδιο του Αποδείπνου της Μεγάλης Δευτέρας
- 1.3. Τριῶδιο του Αποδείπνου της Μεγάλης Τρίτης

- 1.4. Τριώδιο του Αποδείπνου της Μεγάλης Τετάρτης
- 1.5. Τριώδιο του Αποδείπνου της Μεγάλης Πέμπτης
- 1.6. Τετραώδιο του Αποδείπνου της Μεγάλης Παρασκευής

2. ΚΟΣΜΑΣ ΜΕΛΩΔΟΣ

- 2.1. Τριώδιο του Όρθρου της Μεγάλης Δευτέρας
- 2.2. Διώδιο του Όρθρου της Μεγάλης Τρίτης
- 2.3. Τριώδιο του Όρθρου της Μεγάλης Τετάρτης
- 2.4. Κανόνας του Όρθρου της Μεγάλης Πέμπτης
- 2.5. Τριώδιο του Όρθρου της Μεγάλης Παρασκευής

3. ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

- 3.1. Το τετραώδιο της σ΄ ωδής του Όρθρου του Σαββάτου του Λαζάρου

4. ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ Ο ΓΡΑΠΤΟΣ

- 4.1. Κανόνας του Μεγάλου Σαββάτου

5. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

- 5.1. Τριώδιο της Μεγάλης Δευτέρας
- 5.2. Τριώδιο της Μεγάλης Τρίτης
- 5.3. Τριώδιο της Μεγάλης Τετάρτης
- 5.4. Τριώδιο της Μεγάλης Πέμπτης
- 5.5. Τριώδιο της Μεγάλης Παρασκευής
- 5.6. Κανόνας του Μεγάλου Σαββάτου

6. ΙΩΣΗΦ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΣ

- 6.1. Κανόνας της Μεγάλης Δευτέρας
- 6.2. Κανόνας της Μεγάλης Τρίτης
- 6.3. Κανόνας της Μεγάλης Τετάρτης

7. ΜΑΡΚΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

Ο Μάρκος, Σαββαΐτης μοναχός, συνέθεσε τα τροπάρια, τρία για την κάθε ωδή, των πρώτων τεσσάρων (α΄, γ΄, δ΄ και ε΄) ωδών του Κανόνα του Όρθρου του Μεγάλου Σαββάτου.

Γ. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΠΟΙΗΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ

Ως φιλόλογος ξέρω ότι η ποίηση γίνεται με πολύ απλά συστατικά τής γλώσσας, εντέχνως συνταιριασμένα. Αυτούς τους ποιητικούς μηχανισμούς τους βιώσαμε με τον πιο έντονο τρόπο στην εκκλησιαστική/λειτουργική ποίηση των ύμνων των ημερών της Μ. Εβδομάδας. Θα επιχειρήσω μια σύντομη αναφορά στη γλώσσα αυτής τής υμνογραφικής ποίησης.

- Σημαιολογικές ομοιότητες: Στον προσεκτικό ακροατή των ύμνων τής Μ. Εβδομάδος γίνεται

αισθητή (χωρίς να είναι πάντοτε συνειδητή) η μουσικότητα που παράγεται από την **παρήχηση** συγκεκριμένων φθόγγων. Είναι εμφανής λ.χ. η παρήχηση σε στίχους όπως:

«Ιούδας ὁ δοῦλος καὶ δόλιος, ὁ μαθητῆς καὶ ἐπίβουλος, ὁ φίλος καὶ διάβολος» και

«Ιούδας ὁ προδότης δόλιος ὢν, δολίῳ φιλήματι παρέδωσε τὸν Σωτῆρα Κύριον τὸν Δεσπότην...»
(Μ. Πέμπτη), καθώς και η μουσικότητα που βγαίνει από το στοιχείο της **ετυμολογικής επανάληψης**. Στα Εγκώμια της Μ. Παρασκευής:

«θάνατον θανάτω θανατοῖς, Θεέ μου, θεία σου δυναστεία».

Σε τροπάρια της Μ. Πέμπτης και πάλι:

«Ἔστησαν τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ».

Σωρευτική παράθεση συνωνύμων, όπως στην προσφώνηση της Παναγίας «ἄσπλιε, ἀμόλυντε, ἄφθορε, ἄχραντε, ἀγνή Παρθένε». Η **σωρευτική παράθεση συνωνύμων** με διάφορου βαθμού σημασιολογικές αποχρώσεις όχι μόνο δεν επιβαρύνει τον λόγο, αλλά αυξάνει κλιμακωτά την ένταση των λεγομένων.

• **Ομοιότητες και αντιθέσεις**: Περισσότερο, ίσως, εκφραστικό, και επικοινωνιακά και ποιητικά περισσότερο αποτελεσματικό μέσο είναι η χρήση **αντιθέσεων**:

«Μικρὰν φωνὴν ἀφῆκε ὁ ληστὴς ἐν τῷ σταυρῷ, μεγάλην πίστιν εὔρε» (Μ. Πέμπτη)

Μια σειρά αντιθέσεων συνιστά το ιδιόμελο τῆς Μ. Τρίτης:

*«Ὅτε ἡ ἁμαρτωλὸς προσέφερε τὸ μῦρον, τότε ὁ μαθητῆς συνεφώνει τοῖς παρανόμοις/
ἢ μὲν ἔχαιρε κενοῦσα τὸ πολῦτιμον, ὁ δὲ ἔσπευδε πωλῆσαι τὸν ἀτίμητον/
αὕτη τὸν Δεσπότην ἐπεγίνωσκεν, οὔτος τοῦ Δεσπότης ἐχωρίζετο/
αὕτη ἠλευθεροῦτο καὶ ὁ Ἰούδας δοῦλος ἐγεγόνει τοῦ ἐχθροῦ».*

Συνήθως η ποιητική γραφή ακολουθεῖ πιο σύνθετους τρόπους, συνδυάζοντας ομοιότητες και αντιθέσεις μαζί με **μεταφορές και παρομοιώσεις**. Παράδειγμα το γνωστό αντίφωνο της Μ. Πέμπτης κατά την περιφορά του Εσταυρωμένου:

«Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου, ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας»

(επανάληψη: *κρεμᾶται - κρεμάσας*, αντίθεση: *ἐπὶ ξύλου - ἐν ὕδασι*, εικόνα-παρομοίωση: *ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας*).

«Στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθεται ὁ τῶν ἀγγέλων βασιλεύς.

Ψευδῆ πορφύραν περιβάλλεται ὁ περιβάλλων τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις»

(αντίθεση - επανάληψη - εικόνα).

«Ράπισμα κατεδέξατο ὁ ἐν Ἰορδάνῃ ἐλευθέρωσας τὸν Ἀδάμ.

Ἦλοις προσηλώθη ὁ Νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας»...

Ανάλογα και στους αίνους της Μ. Παρασκευής:

*«Σήμερον συνέχει τάφος τὸν συνέχοντα παλάμη τὴν κτίσιν/
καλύπτει λίθος τὸν καλύψαντα ἀρετῇ τοὺς οὐρανοὺς».*

Εδώ αξίζει να σημειωθεί ένας ιδιαίτερα συχνός παραλληλισμός στην εκκλησιαστική ποιητική μας υμνογραφία, όπως και στην κοσμική/«θύραθεν» ποίηση (π.χ. στον Καβάφη και στον Ελύτη). Αναφέρομαι στην **επανάληψη παράλληλων συντακτικών δομών**. Εδώ: *«τάφος συνέχει τὸν συνέχοντα τὴν κτίσιν παλάμη»* (υποκείμενο - ρήμα - μετοχή - αντικείμενο - επιρρηματικό ουσιαστικό). Ίδια απολύτως δομή: *«λίθος καλύπτει τὸν καλύψαντα τοὺς οὐρανοὺς ἀρετῇ»*. Δεν είναι απλές λέξεις που επαναλαμβάνονται και συγκρίνονται, αλλά ὅ,τι πιο απαιτητικό και λεπτό στην

ποίηση, αφού η επανάληψη συντακτικών δομών είναι πληθμονή και συμμετρία νοημάτων στην ουσία.

• Λυρικότητα – Διάλογοι - Κορυφώσεις: Διαβάζουμε στο απόστιχο Ιδιόμελο της Μεγάλης Τρίτης:

«Ο νυμφίος, ό κάλλει ώραῖος παρά πάντας ανθρώπους [...], τήν δυσείμονά μου μορφήν τῶν πταισμάτων άπαμφίασον [...] καί στολήν δόξης κοσμήσας τῆς σῆς ωραιότητος, συνδαιτυμόνα φαιδρόν ανάδειξόν με τῆς βασιλείας σου».

Δεν είναι γνήσια ποίηση αυτή η χρήση των λέξεων, αυτή η μεγαλοπρέπεια που εκχέεται από τους στίχους αυτούς; Οι λέξεις αποκτούν μια άλλη, φωτοφόρα βαρύτητα. Και δεν είναι ποίηση, έντονα φορτισμένη συναισθηματικά, η παρομοίωση τού Χριστού με πληγωμένο πουλί;

«Ὡσπερ πελεκᾶν, τετρωμένος τήν πλευράν σου, Λόγε, σούς θανάοντας παιδάς ἐζώσας, ἐπιστάξας ζωτικούς αυτοῖς κρουνοῦς» (Εγκώμιο Μ. Παρασκευής).

Η κορύφωση, κατά την ταπεινή μου γνώμη, και η μέθεξη του ακροατή επιτυγχάνονται όταν ο υμνογράφος, με τον πιο ανθρώπινο τρόπο, παρουσιάζει την Παναγία ως μάνα να μιλάει στον γιο της, με θρηνητικά λόγια και προσφωνήσεις που θυμίζουν μοιρολόγια της δημοτικής μας ποίησης (Οίκος της Μ. Πέμπτης):

*«Τόν ἴδιον ἄρνα ή άμνάς θεωροῦσα πρός σφαγήν ἐλκόμενον, ήκολούθει Μαρία [...] βοῶσα.
Ποῦ πορεύει, τέκνον; Τίνος χάριν τόν ταχύν δρόμον ἐπιτελεῖς;
Μή ἕτερος γάμος πάλιν ἐστίν ἐν Κανᾶ κάκει νῦν σπεύδεις; [...]
Συνέλθω σοι, τέκνον, ή μείνω σοι μᾶλλον;
Δός μοι λόγον, Λόγε, μή σιγῶν παρέλθης με ό άγνήν τηρήσας με».*

Χρησιμοποιώντας το πιο δυναμικό στοιχείο επικοινωνίας, την ερώτηση και τον διάλογο, ο υμνογράφος δίνει τις κορυφαίες στιγμές της ποίησης της Μ. Εβδομάδος:

*«Σήμερόν σε θεωροῦσα ή άμεμπτος Παρθένος ἐν σταυρωῶ, Λόγε,
[...] στενάζουσα όδυνηρῶς ἐκ βάθους ψυχῆς, παρειάς σύν θριξί καταξαίνουσα, κατετρύχετο [...]
Διό καί τό στήθος τύπτουσα, άνέκραζε γοερῶς/ Οἴμοι, θεῖον τέκνον! Οἴμοι, τό φῶς τοῦ κόσμου!
Τί ἔδυσ ἐξ όφθαλμῶν μου, ό άμνός τοῦ Θεοῦ;».*

Και αμέσως μετά:

«Υιέ μου, ποῦ τό κάλλος ἔδυσ τῆς μορφῆς σου; Οὔ φέρω καθορᾶν σε άδίκως σταυρούμενον»
(Ιδιόμελο Μ. Πέμπτης).

Και ποιος δεν έχει συγκινηθεί με την ποιητικότητα των γνωστών στίχων του Επιταφίου Θρήνου:

«Ἵ γλυκύ μου ἔαρ, γλυκύτατόν μου τέκνον, ποῦ ἔδυσ σου τό κάλλος;».

«**Επιτάφιος Θρήνος**»: Και μιας και αναφέρουμε στίχο από τον Επιτάφιο Θρήνο, πρέπει να σταθούμε στο ποίημα αυτό λίγο, όσο μας επιτρέπει ο χρόνος. Η απουσία του από παλιότερα λειτουργικά βιβλία, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως είναι γέννημα των τελευταίων χρόνων του Βυζαντίου. Ο Επιτάφιος Θρήνος, με τις έξοχες ποιητικές του εικόνες και με τον ανεπανάληπτο παλμό του, προκαλεί ρίγη συγκίνησης στους πιστούς. Επιλογή στίχων από τον «Επιτάφιο», όπου αποτυπώνεται ο θρήνος της Παναγίας:

Στάση Πρώτη:

- *Δακρυφόρους θρήνους/ επί σε ή Άγνή μητρικῶς, ὦ Ιησοῦ, ἐπιρραίνουσα,/ άνεβόα: πῶς*

κηδεύσω σε, Υιέ;

- Οἶμοι, φῶς τοῦ κόσμου! / οἶμοι φῶς, τό ἐμόν! Ἰησοῦ μου ποθεινότητε ἔκραζεν / ἡ Παρθένος, θρηνηδοῦσα γοερῶς.

- Τίς μοι δώσει ὕδωρ / και δακρύων πηγάς ἡ Θεόνυμφος Παρθένος ἐκραύγαζεν, / ἵνα κλαύσω τόν γλυκύν μου Ἰησοῦν;

Στάση Δεύτερη:

- Τέτρωμαι δεινῶς / καί σπαράττομαι τά σπλάχνα, Λόγε, σήν σφαγὴν ὀρῶσα, οἶμοι, τήν ἄδικον, / ἡ Παρθένος ἀνεβόα γοερῶς.

- Νέκρωσιν τήν σήν / ἡ Πανάφθορος Χριστέ σου Μήτηρ βλέπουσα πικρῶς σοι ἐφθέγγετο / μή βραδύνῃς ἡ ζωὴ ἐν τοῖς νεκροῖς.

Στάση Τρίτη:

- Ἡ Δάμαλις τόν Μόσχον / ἐν ξύλῳ κρεμασθέντα / ἠλάλαζεν ὀρῶσα.

- Ἀνέκραζεν ἡ Κόρη / θερμῶς δακρυροοῦσα / τά σπλάχνα κεντωμένη.

- Ὡ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου / γλυκύτατόν μου τέκνον / πῶς τάφῳ νῦν καλύπτῃ;

Από την επαφή με αυτή την ποίηση, μου δημιουργείται μια απορία: Πόσο είναι ευρύτερα γνωστή η εκκλησιαστική μας ποίηση; Πόσο τα εκπαιδευτικά συστήματα έχουν αξιοποιήσει -όχι θεολογικά, αλλά έστω φιλολογικά- αυτήν την ποίηση; Πόσο η εκκλησιαστική ποίηση του Βυζαντίου έχει αξιοποιηθεί σε επίπεδο λογοτεχνίας, γλώσσας, ιστορίας των κειμένων και αισθητικής; Γιατί δεν νομίζω να αμφιβάλλει κανείς ότι αυτή η δημιουργική γραφή - στις καλές στιγμές της- είναι κατ' εξοχήν κομμάτι και «καύχημα» της μακραίωνης ποιητικής μας παράδοσης.

Δ. ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Η λαϊκή ποίηση, καθώς ξέρουμε συμπεριέλαβε στο μεγάλο κύκλο της καθετί που της κινούσε άμεσα ή έμμεσα την προσοχή και το ενδιαφέρον, δηλαδή τη χαρά, τη λύπη, τον ξενητεμό, την πατρίδα, τη Μάνα, τη φύση κλπ. Μ' ένα λόγο, αυτή απασχολήθηκε ανοιχτά με κάθε αξιοπρόσεκτη εκδήλωση της ζωής. Είναι λοιπόν φυσικό το γεγονός ότι «τραγούδησε» λυπητερά τα πάθη του Χριστού. Από τα δημοτικά τραγούδια, ή μάλλον τα μοιρολόγια γύρω απ' τα πάθη του Κυρίου, το πιο αξιόλογο (και το πιο μεγάλο) είναι αυτό που θα δούμε παρακάτω και το οποίο είναι διαδεδομένο σε όλα τα μέρη της Ελλάδος με μεγάλες ή μικρές παραλλαγές. Σε πολλά χωριά της Ηλείας, αναφέρω ενδεικτικά, κάθε Μεγάλη Παρασκευή τα γυναικόπαιδα κάθονται γύρω από τον Εσταυρωμένο και με θλίψη λένε το παρακάτω μοιρολόγι, σκορπώντας γύρω τους μια «καταιγίδα πίκρας και εσωτερικής συντριβής», όπως λέει και ο Ανδρέας Δρόσος σε επιφυλλίδα του. Και ο σπαραχτικός αντίλαλος κάνει και την πιο σκληρή καρδιά να ραγίσει και, με δέος, να μπει βαθιά στο μεγάλο νόημα των Παθών του Χριστού!

*Σήμερα μαύρος Ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται,
σήμερα έβαλαν βουλή οι άνομοι Οθραίοι,
οι άνομοι και τα σκυλιά κι οι τρισκαταραμένοι
για να σταυρώσουν το Χριστό, Αφέντη Βασιλέα.
Ο Κύριος ηθέλησε να μπει σε περιβόλι*

να λάβει δείπνον μυστικόν για να τον λάβουν όλοι.
Κι η Παναγιά η Δέσποινα καθόταν μοναχή της,
τας προσευχάς της έκανε για το μονογενή της.
Φωνή τους ήρθ' εξ Ουρανού απ' Αρχαγγέλου στόμα:
-Φτάνουν κυρά μου οι προσευχές, φτάνουν κι' οι μετάνοιες,
το γυιό σου τον επιάσανε και στο φονιά τον πάνε
και στου Πιλάτου την αυλή εκεί τον τυραννάνε.
-Χαλκιά-χαλκιά, φτιάσε καρφιά, φτιάσε τρία περόνια.
Και κείνος ο παράνομος βαρεί και φτιάνει πέντε.
-Συ Φαραέ, που τά 'φτιασες πρέπει να μας διδάξεις.
-Βάλε τα δυο στα χέρια του και τ' άλλα δυο στα πόδια,
το πέμπτο το φαρμακερό βάλε το στην καρδιά του,
να στάξει αίμα και νερό να λιγωθεί η καρδιά του.

[...]

Κι η Μάρθα κι η Μαγδαληνή και του Λαζάρου η μάνα
και του Ιακώβου η αδερφή, κι οι τέσσερες αντάμα,
επήραν το στρατί-στρατί, στρατί το μονοπάτι
και το στρατί τους έβγαλε μες του ληστή την πόρτα.
-Άνοιξε πόρτα του ληστή και πόρτα του Πιλάτου.
Κι η πόρτα από το φόβο της ανοίγει μοναχή της.
Τηράει δεξιά, τηράει ζερβά, κανέναν δεν γνωρίζει, τηράει δεξιώτερα, βλέπει τον Αϊγιάννη,
Αγιέ μου Γιάννη Πρόδρομε και βαπτιστή του γιου μου,
μην είδες τον υγιόκα μου και τον διδάσκαλόν σου;
-Δεν έχω στόμα να σου πω, γλώσσα να σου μιλήσω,
δεν έχω χεροπάλαμα για να σου τότε δείξω.
Βλέπεις Εκείνον το γυμνό, τον παραπονεμένο,
οπού φορεί πουκάμισο στο αίμα βουτηγμένο,
οπού φορεί στην κεφαλή αγκάθινο στεφάνι;
Αυτός είναι ο γυιόκας σου και με ο δάσκαλός μου!
Κι η Παναγιά πλησίασε γλυκά τον αγκαλιάζει.
-Δε μου μιλάς παιδάκι μου, δε μου μιλάς παιδί μου;
-Τι να σου πω, Μανούλα μου, που διάφορο δεν έχεις·
μόνο το μέγα Σάββατο κατά το μεσονύχτι,
που θα λαλήσει ο πετεινός, σημάνουν οι καμπάνες,
τότε και συ, Μανούλα μου, θα 'χεις χαρά μεγάλη!
Σημαίνει ο Θεός, σημαίνει η γη, σημαίνουν τα Ουράνια,
σημαίνει κι' η Άγια Σοφία με τις πολλές καμπάνες.
Όποιος τ' ακούει σώζεται κι όποιος το λέει αγιάζει,
κι όποιος το καλοφουγκραστεί Παράδεισο θα λάβει,
Παράδεισο και λίβανο από τον Άγιο Τάφο.

Η Παναγία ως το «πανάγιο πρόσωπο» της χριστιανικής πίστης πέρασε στη συνείδηση του λαού σαν το ιερό σύμβολο της μάνας. Θα ήθελα να παραθέσω μερικά πολύ σύντομα αποσπάσματα από ποιήματα Ελλήνων λαϊκών ποιητών, λίγο πριν κλείσω την εισήγησή μου.

Ν. ΓΚΑΤΣΟΣ: *«Πάντα στον κόσμο θα 'ρχεται/ Παρασκευή Μεγάλη /
και Εκείνος θα σταυρώνεται/ για να σωθούν οι άλλοι».*

Ο Κύριος σήκωσε το βάρος των αμαρτιών όλου του κόσμου πάνω του, το πήρε πάνω στο Σταυρό του. Με αυτόν τον τρόπο έγινε ο «Λυτρωτής του κόσμου». Τη λύτρωση αυτήν λοιπόν ο Νίκος Γκάτσος την βιώνει, με βάση το δίστιχο αυτό, κάθε χρόνο, κάθε Μεγάλη Παρασκευή.

Κ. ΒΑΡΝΑΛΗΣ, «Οι πόνοι της Παναγιάς»

*[...] Κι αν κάποτε τα φρένα σου μ' αλήθεια, φως της αστραπής,
χτυπήσει ο Κύρης τ' ουρανού, παιδάκι μου να μη την πεις
Θεριά οι ανθρώποι, δεν μπορούν το φως να το σηκώσουν.
Δεν είν' αλήθεια πιο χρυσή σαν την αλήθεια της σιωπής.
Χίλιες φορές να γεννηθείς, τόσες θα σε σταυρώσουν!»*

Κ. ΒΑΡΝΑΛΗΣ, «Η μάνα του Χριστού» (απόσπ.)

*[...] Κει στο πλάγι δαγκάναν οι οχτροί σου τα χείλη...
Δολερά ξεσηκώσανε τ' άγνωμα πλήθη
κι όσο ο γήλιος να πέσει και να 'ρθει το δειλί
το σταυρό σου καρφώσαν οι οχτροί σου κ' οι φίλοι.
[...] Μα γιατί να σταθείς να σε πιάσουν!
Κι ακόμα, σα ρωτήσανε: «Ποιος ο Χριστός;» τι 'πες «Να με»!
Αχ! δεν ξέρει, τι λέει το πικρό μου το στόμα!
Τριάντα χρόνια παιδί μου δε σ' έμαθ' ακόμα.*

ΝΙΚΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ, «Άσμα μικρό»

*«Χάθηκε αυτός ο οδοιπόρος. Είχε συνάξει λίγα φύλλα
ένα κλαδί γεμάτο φως είχε πονέσει.
Και τώρα χάθηκε...
Αγγίζοντας αληθινά πουλιά στο έρεβος αγγίζει νέους ουρανούς
η προσευχή του μάχη.
Έαρ μικρό, έαρ βαθύ, έαρ συντετριμμένο».*

Είναι άραγε τυχαίο ότι, ακόμα και άθρησκοι ποιητές, όπως ο Βάρναλης και ο Ρίτσος, «πάτησαν» στους εκκλησιαστικούς ύμνους των Παθών του Χριστού; Ο μεν πρώτος με τους «Πόνους της Παναγιάς» και το «Η μάνα του Χριστού», ο δε δεύτερος με τον «Επιτάφιο», για να εκφράσουν έτσι τα βαθιά συναισθήματα του λαού για το Πάθος και ιδιαίτερα της μάνας που θρηνεί.

Εκείνο που παρατηρείται, πάντως, είναι ότι όλοι οι λαϊκοί δημιουργοί εμπνέονται κυρίως από το γεγονός των παθών, την πορεία προς αυτά, τη φρίκη της θείας τους και το σπαραγμό του θανάτου του Ιησού. Το μεγαλύτερο γεγονός, το πιο σπουδαίο, εκείνο που αποτελεί την πραγμάτωση του σκοπού της ενανθρώπισης του Θεού, αυτό το γεγονός δεν υπάρχει ως θέμα παρά μόνο σε ελάχιστα ποιητικά έργα. Και στις πλείστες των περιπτώσεων η προσέγγιση φτάνει μέχρι τη χαρά της «Λαμπρής», που λέει και ο Δ. Σολωμός, αυτήν την απροσδιόριστη χαρά, που εκδηλώνεται με φαγοπότι, χρώματα, εξόρμηση στην εξοχή και πανηγύρι. Μα, αλήθεια, πιστεύω ότι ο Χριστιανός δεν έχει ανάγκη από κάποιο λαϊκό ποίημα για να εκφράσει την ανείπωτη χαρά της Αναστάσεως και να μεταδώσει το χαρμόσυνο αυτό μήνυμα. Γιατί; Διότι ΜΟΥΣΙΚΑ και ΠΟΙΗΤΙΚΑ έχει κατορθωθεί αυτό με τον αναστάσιμο ήχο και στίχο του «Χριστός Ανέστη», που με το -ανατριχιαστικό στην κατανόησή του- οξύμωρο σχήμα («θανάτω, θάνατον πατήσας»), αποτελεί την πεμπτουσία της πίστης μας. Κλείνω λοιπόν με αυτό:

*Χριστός Ἄνεστη ἐκ νεκρῶν, θανάτω θάνατον πατήσας,
καί τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζωὴν χαρισάμενος.*

